

مهاجرت نخبگان

زهرا خیاط سرکار^۱، فاطمه خیاط سرکار^۲، سعید پور ولی اصل قریبه^۳

چکیده

در مقاله حاضر به موضوع مهاجرت نخبگان و راهکارهای کنترل آن پرداخته شده است و به منظور استفاده از آراء صاحب نظران در این حوزه و در اختیار گذاشتن حجم زیادی از داده ها برای حصول نتیجه ی بهتر از روش کتابخانه ای استفاده شده است. هدف از انجام این پژوهش ریشه یابی، تحلیل و ارائه راهکار مناسب به منظور کاهش مهاجرت نخبگان و بهره جویی از تخصص آنان در پیشرفت کشور بوده است. با توجه به مطالعات صورت گرفته به این نتیجه رسیدیم که ریشه اصلی این مشکلات در داخل کشور است. بنابراین کلید حل آن نیز در دست مسئولان تصمیم ساز و تصمیم گیر کشور می باشد. لذا با برنامه ریزی صحیح، شایسته سالاری در تصدی کرسی های ریاست و فراهم ساختن شرایط مناسب برای فعالیت نخبگان می توان میزان مهاجرت نخبگان را به نحو چشم گیری تحت کنترل در آورد و آسیب های ناشی از آن را تا حد مطلوب کاهش داد.

واژه های کلیدی: مهاجرت، نخبگان، پیشرفت کشور، شایسته سالاری

۱. مقدمه

سالهاست که مهاجرت نخبگان (فرار مغزها) از کشور های در حال توسعه منجمله ایران به کشور های توسعه یافته و مرفه دغدغه جوامعی است که فرهیختگان خود را از دست می دهند و جذب کشورهای می شوند که سالهای متمادی به چپاول ثروت های مادی این سرزمین ها پرداخته بودند، و اینک دگر بار شاهد خسران دیگری هستیم به مراتب شوم تر از دزدی و چپاول ابتدایی، چرا که در این ماجرا فرهیختگان صاحب فکر و مغزهای فعال ما از اصل خود جدا افتاده به دامن جوامعی میغلطند که از نظر فرهنگ و ارزش های انسانی با جامعه مبدا اگر نگوئیم متضاد، فرسنگ ها فاصله دارند و در نتیجه سهمگین ترین بلای تاریخ بشریت یعنی هضم جوان نخبه شکل میگیرد. فاجعه ای به نام خرید و فروش فکر که از دستاورد های نظام کثیف سرمایه داری غرب است که نه تنها بر جسم و مادیت افراد قیمت می گذارند بلکه مغز ها را نیز استثمار میکنند، و جوانان نخبه ی ایران و سایر ممالک را که در پی پیشرفت و آزادی اند و از شرایط نامساعد داخلی به ستوه آمده اند به سوی خود جذب می کنند. متأسفانه با همه این اوصاف نمی توان شرایط نامساعد داخلی و ضعف در سیستم مدیریت کلان کشور را نادیده گرفت که با تصمیم گیری های غلط و عدم حمایت از نخبگان طالب پیشرفت به این مساله دامن می زنند.

به طور کلی در این مقاله بر آن هستیم تا به ریشه یابی این مساله بسیار مهم که سالیانه خسارات مادی و معنوی چشم گیری بر کشور تحمیل می کند و کشور را در مسیر پیشرفت با مشکلات مواجه می سازد پرداخته و با توجه به شرایط و امکانات فعلی

موجود در جامعه به رایزنی راهکارهایی در جهت کنترل و کاهش اینگونه مهاجرت ها پردازیم

۱. کارشناس ارشد، شیمی، سیستان و بلوچستان، azadi1675@gmail.com
۲. کارشناس ارشد، روانشناسی، سیستان و بلوچستان، fkhayat94@gmail.com
۳. کارشناسی، جامعه شناسی، دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید مفتح، kimiyapejooh@gmail.com.

۲. بیان مسئله

در دنیای امروز مرز های جغرافیایی بیش از پیش رنگ باخته و بعد مسافت و دوری سرزمین ها از یکدیگر عامل و مانعی برای مهاجرت نیست، به خصوص برای قشر جوان و تحصیل کرده ای که در پی پیشرفت روز افزون است.

مهاجرت به طور کلی به دو نوع مهاجرت داخلی و خارجی تقسیم می شود. و مهاجرت نخبگان از نوع مهاجرت خارجی یا بین المللی است. اما در تعریف مهاجرت نخبگان (فرار مغز ها) باید گفت: "گونه ای از مهاجرت است که در آن عنصر آموزش و به کارگیری علم در محیطی مساعد نهفته است و در واقع فرار مغزها به معنی مهاجرت افراد متخصص و تحصیل کرده ای است که کشورهای صنعتی و پیشرفته جهان را مکانی مناسب جهت رشد و ارتقاء بنیه علمی خویش دانسته و به لحاظ فرهنگی بهترین زمینه را برای انتشار آموخته های خود می دانند." [1]

بر اساس تحقیقات به عمل آمده پناهندگی در دهه های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ بیشترین جمعیت مهاجر را تشکیل داده اند. این گروه های مهاجر عمدتاً از جنوب و جنوب شرقی آسیا، هندو چین-یوگسلاوی سابق، خاورمیانه و اروپای شرقی بوده اند. در سال ۱۹۹۲ تنها کشور آلمان ۵۰۰۰۰۰ نفر تقاضای پناهندگی را در کشور خود به ثبت رسانده است که بین کشور های پذیرنده ی پناهنده مقام اول را داشته است بعد از آن ایالات متحده می باشد که در سال ۱۹۹۱ حدود هفتاد هزار نفر پناهنده را پذیرفته است.

متأسفانه عموماً عوامل سیاسی- مشکلات اقتصادی و اجتماعی و تضاد های درونی در جوامع در حال توسعه و توسعه نیافته، از مهمترین عوامل مهاجرت های بین المللی به صور مختلف پناهندگی (پناهندگی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ...) شناخته شده اند. مهاجرت برای اشتغال در صورتی که منطبق بر یک برنامه ریزی منطقی باشد می تواند تأثیرات مثبتی بر اقتصاد کشور های مهاجر فرست داشته باشد اما در اغلب موارد مهاجران کشور های در حال توسعه در کشور های مهاجرپذیر در مشاغل پست به کار گیری می شوند و بخشی از آنان که نخبگان و مغز های علمی را تشکیل می دهند در مشاغل برجسته علمی و پژوهشی به کارگرفته می شوند و به این ترتیب کشور های در حال توسعه سرمایه جاری عظیمی را از دست می دهند و بالعکس کشور های توسعه یافته سرمایه های هنگفتی را بدون هزینه و بی هیچ فعالیت قابل توجهی نصیب خود می نمایند.

آن چه در پدیده مهاجرت به خارج و فرار مغزها قابل توجه است، جوان بودن اغلب این مهاجران می باشد. برای مثال " در جریان های مهاجرتی ایرانیان به آمریکا در دهه ۱۹۷۰ دانشجویان معمولاً در سنین ۳۰ تا ۳۴ سال بوده اند و بر اساس آمارهای

موجوده ۷۹/۱ در صد ایرانیان در سنین ۲۰-۲۴ و ۹/۰ % در سنین ۲۵ تا ۲۹ در سال ۱۹۸۰ دانشجویان بوده و تقریباً دانشجویان ایرانی در سنین بین ۱۶ تا ۳۵ سال هستند

فرار مغزها علاوه بر آمریکا به کشور های عضو بازار مشترک اقتصادی اروپا جریان قابل توجهی دارد و در این میان جمهوری اسلامی ایران، کره و تا حدودی فیلیپین شاخص هستند. حدود ۲۵% از اتباع ایرانی دارای تحصیلات عالیه در کشور های عضو بازار مشترک اقتصادی اروپا زندگی می کنند. در اینجا بد نیست نظری بر تاریخچه مهاجرت بین المللی و فرار مغزها در ایران به آمریکا که از دهه ۳۰ آغاز شد و روند آن تاکنون ادامه دارد طی ۲ مرحله می افکنیم.

۱ - از ۱۹۵۰ تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران ۱۹۷۹

۲ - از ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۶

در دهه ۱۹۵۰ میانگین سالیانه مهاجران حدود ۱۴۰۰ نفر بوده و در دهه ۱۹۶۰ به ۶۰۰ نفر رسید و در ۷۷-۱۹۷۰ به ۳۹۵۸۳ نفر و در ۱۹۷۹ به بالاترین حد خود یعنی ۹۸۰۱۸ نفر رسید. در این میان دانشجویان سهم یزری از رشد مهاجرین را در بر می گیرند. به طوری که در ۷۷-۱۹۶۰ از ۳۷۶۸۴۴ مهاجری که وارد امریکا شده اند ۸۲۹۸۸ نفر یا ۲۱% آنها دانشجویان بوده اند در پایان مرحله اول ۷۷-۱۹۷۴ در مقایسه با مهاجران افزایش زیادی در تعداد مهاجران (دانشجویان) به چشم می خورد اگرچه تعداد مهاجران طی ۷۷-۱۹۷۴ افزایش یافته اما افزایش مهاجرین بیشتر از ۳ برابر بود که در این میان دانشجویان سهم بزرگی داشته اند. مرحله دوم که دارای خصایص زیر بوده است ۱- افزایش قابل توجه در حجم مهاجرین ۲- تغییر حجم شدید مهاجران شامل دانشجویان ۳- پیدایش الگوی جدیدی از مهاجرت یعنی پناهندگی بر اساس داده های موجود در مرحله اول تعداد سالانه مهاجران ایرانی از ۵۸۶۱ نفر در سال ۱۹۷۸ به ۱۱۱۰۵ نفر در ۱۹۸۱ و ۱۶۵۰۵ نفر در ۱۹۸۶ افزایش یافته است. [2]

زمینه ها، عوامل و متغیر های دخیل در فرار مغزها و مهاجرت های خارجی بر اساس مطالعات و پژوهش های انجام یافته [3] و نمونه گیری های متعددی که پیرامون فرار مغزها انجام یافته است زمینه ها، عوامل و متغیر های مهمی در این رابطه معین شده اند که به قرار زیر است:

۱ - اکثریت دانشجویان ایرانی در رشته های دانشگاهی مورد نیاز غرب به تحصیل اشتغال داشته اند

۲ - توزیع امکانات کسب و کار در ایران و ممالک صنعتی غرب برای متخصصین ایرانی یکسان نبوده است.

۳ - خدمات زیر بنایی در ایران کم و در کشورهای غربی بیشتر است

۴ - ارزش اجتماعی مشاغل در ایران کم و در کشورهای غربی بیشتر است

۵ - قائل نبودن ارزش والا برای کارهای تحقیقاتی در ایران

۶ - عدم وجود شرایط مناسب کاری و عدم وجود تسهیلات کافی علمی و آزمایشگاهی.

- ۷ - عدم تطابق نظام آموزشی تخصصی در رابطه با نیازمندی های جامعه ایران
- ۸ - مشکلات مالی کارهای تحقیقاتی و علمی در ایران
- ۹ - خروج عده ای از فارغ التحصیلان ایرانی برای کسب تخصص به سایر کشورها
- ۱۰ - اکثر متخصصان ایرانی مایل به زندگی در تهران هستند در صورتی که تهران تقریباً در حال اشباع است و کار مناسب نمی توانند پیدا کنند
- ۱۱ - اجباری بودن خدمت نظام وظیفه عمومی برای متخصصین
- ۱۲ - مشکلات مسکن برای متخصصین تازه وارد ایران به کشور
- ۱۳ - نحوه مطلوب برخورد عموم مسئولان اداری یا دستگاههای زیربنا با متخصصین برگشته از خارج
- ۱۴ - وجود امکانات تحقیقات علمی بیشتر در غرب
- ۱۵ - ظواهر فریبنده فرهنگ غرب
- ۱۶ - وجود نظام فعال اداری به منظور جذب متخصصین اندیشمندان در غرب
- ۱۷ - عدم تطابق تخصص با مشاغل در ایران
- ۱۸ - وجود امکانات تحصیلی بیشتر برای فرزندان متخصصین در خارج

دکتر عماد افروغ جامعه شناس و عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس در این رابطه می گوید: به عقیده من، مهم ترین عامل در این زمینه شکاف و ناهمخوانی بین نظام آموزش و ساختار شغلی است که خود به فقدان استراتژی و برنامه ریزی جامع و فراگیر در کشور برمی گردد. عامل دیگر وجود بی قاعدگی اجتماعی ناشی از تغییرات اقتصادی و سیاسی شتابان و حاکمیت فضای احساس گرایی در جامعه است. به تعبیر یکی از نویسندگان در جوامع سیاست زده همه چیز سیاسی است جز سیاست. بنابراین عامل سوم به سیاست زدگی جامعه برمی گردد و عامل چهارم به مانور حساس تبلیغاتی و غفلت از دام کشورهای پیشرفته برای جذب مغزهای کشور و بی برنامه گی داخلی در جهت جذب نابغه های کشور برمی گردد. [۴]

۳. روش شناسی:

از میان روش های متدوال در انجام تحقیقات، در این مقاله از روش کتابخانه ای بهره جستیم که از نظر محققین این اثر بهترین روش برای انجام چنین تحقیقی بود.

۴. بحث و پژوهش:

آنچه که تحت عنوان مهاجرت نخبگان خوانده می شود، با توجه به مطالعات صورت گرفته در این مقاله می توان چنین تعریف کرد: مهاجرت قشر تحصیل کرده و دارای تخصص به منظور ادامه زندگی در

کشورهایی که در آنها شرایط اجتماعی- سیاسی و... برای انجام فعالیت های علمی و زندگی مرفه مهیا می باشد.

این نوع مهاجرت (فرارمغزها) رابطه مستقیمی با شرایط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... درکشور دارد که وجود فضای باز سیاسی برای اظهارنظر و آزادی بیان و حمایت دولت از فعالیات نوآورانه دانشجویان و تامین مالی آنها نیز تاثیر بسزایی در کاهش این گونه مهاجرت دارد.

مساله مهاجرت نخبگان یکی از دردهای مشترک کشورهای درحال توسعه است و در بسیاری از این کشورها این قبیل مهاجرتها وجود دارد، که موجب زیان مالی چشم گیری برای این کشورهاست، زیرا هزینه های آموزش عمومی، بهداشت، آموزش عالی و... این افراد به عهده کشور خود اوست، اما کارکرد آن ها برای کشورهای غربی پذیرنده آنان است و به این ترتیب ثروت بادآورده ای نصیب غرب می شود.

اگر در پی یافتن ریشه های این مساله برآییم و سوال چرا نخبگان ما مهاجرت می کنند، به ذهن ما خطور کند، با توجه به داده های موجود بلاشک ضعف سیستم مدیریت در کشور و مشکلات اقتصادی در صدر پاسخ های ما خواهند بود.

عدم تناسب میان فارغ التحصیلان رشته های مختلف و نیاز بازار کار داخلی کشور به این تعداد متخصصین نمونه ای از ضعف در سیستم مدیریت است که موجب افزایش تعداد افراد تحصیل کرده ی بیکار شده است و یکی از مهمترین دلایل مهاجرت نخبگان کشوری باشد.

تحلیل محققین:

با توجه به داده های موجود و دستاوردهای تحقیق می توان گفت اصلی ترین دلایل فرارمغزها در داخل کشور است، هرچند که عوامل بیرونی نیز در این امر دخیل انداز نظر محققین سه دلیل اساسی برای مهاجرت نخبگان وجود دارد که عبارتند از:

۱- اقتصادی : کمبود اعتبارات طرح های تحقیقاتی همواره یکی از مشکلاتی است که دانشگاه ها با آن مواجه اند و سایر ارگان های دولتی که وظیفه حمایت از چنین طرح هایی را دارند نیز وضعیتی بهتر از دانشگاه ها ندارند.

۲- زیرساخت های لازم مانند: برخی آزمایشگاه ها و... در داخل کشور وجود ندارد یا به روز نیستند و پاسخ گوی نیاز متخصصین نمی باشند بنابراین نخبگان ناگزیر از مهاجرت غرب هستند.

۳- یکی دیگر از مسائل مهمی که موجب مهاجرت یا به تعبیری فرار نخبگان از کشوری شود، عدم وجود فضای باز سیاسی برای ابراز عقاید و فعالیت های سیاسی و دربرخی موارد برخوردهای تند و سرکوب هاست که موجب دلزدگی و ناامیدی جوان از ایجاد

تغییرات مثبت در موطن خویش می شود و پیش از پیش فکر فرار از کشور را در ذهن جوان نخبه تقویت می نماید.

۵. دستاوردها و نتیجه گیری:

۱- مهاجرت نخبگان به دو گونه است: در مهاجرت نوع اول نخبگان جهت کسب تخصص و تحصیل از کشور خارج شده و پس از مدتی به کشور باز می گردند. اما در مهاجرت نوع دوم که شامل اکثر نخبگان مهاجر می شود، هدف از خروج از کشور اقامت دائم در کشور پذیرنده نخبه ی مهاجر است.

۲- فرارمغزها هزینه هنگفتی سالیانه به کشور تحمیل می کند.

۳- ثبات در جامعه موجب کاهش اینگونه مهاجرت می شود.

۴- مقصد اکثر نخبگان مهاجر ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا است.

۵- مشکلات اقتصادی اصلی ترین علت مهاجرت نخبگان است.

۶- سوء مدیریت و بی برنامه گی مسئولان از دلایل اصلی فرار مغزهاست.

۷ برنامه ریزی غربی ها برای جذب نخبگان کشورهای در حال توسعه به ویژه ایران.

۶. پیشنهادات راهبردی

باتوجه به عوامل، زمینه ها و ویژگی های مهاجرت نخبگان ایرانی می توان راهکارهایی برای کنترل و جلوگیری از فرارمغزها ارائه کرد که در صورت اجرای صحیح می تواند متضمن کاهش حداکثری اینگونه مهاجرت ها باشد.

برخی از این راهکارها عبارتند از:

۱ - استفاده از دانش و تخصص جوانان در امور مختلف کشور و بها دادن به نسل جوان به عنوان آینده سازان ایران.

۲ - اصلاح نارسایی های ساختار اداری برای بهبود عملکرد سازمان های مرتبط با نخبگان.

۳ - افزایش بودجه تحقیقات علمی و حمایت مالی از طرح های نخبگان.

۴ - اختصاص برخی مشوق ها برای افراد نخبه. مانند معافیت سربازی، وام های ویژه

۵ - فراهم ساختن ملزومات تحقیقات علمی مانند آزمایشگاه ها

۶ - ایجاد فضای باز سیاسی در دانشگاه ها و آزادی فعالیت های صنفی و سیاسی برای دانشجویان.

۷ - جذب دانشجو با توجه به نیاز کشور و بازار کار

۸ - کاربردی ساختن آموزش های دانشگاهی در فضای واقعی جامعه ایران

- ۹ - حمایت دولت از بخش خصوصی برای سرمایه گذاری و جذب نخبگان داخلی
- ۱۰ - حمایت از راه اندازی بنگاه های زود بازده توسط جوانان برای ایجاد اشتغال و درآمدزایی.
- ۱۱ - حمایت و تقویت جدی شرکت های دانش بنیان که به کارگیری نخبگان علمی از اهم وظایف آنهاست و تسهیل امور مربوط به شکل گیری و توسعه این شرکت ها
- ۱۲ - این نکته نیز نباید مغفول بماند که نخبگان هم باید احساس وظیفه قلبی و همت والا در جهت خدمت به جامعه ای که در آن پرورده شده اند را در خود ایجاد و تقویت کنند

مراجع

۱. نراقی، یوسف، متخصصان مهاجر و ویتترین جذب ، نشریه نگاه نو، ۶ اسفند ۱۳۷۰، صفحه ۱۱
۲. صالحی، فروزنده، بررسی پدیده فرار مغزها، پایان نامه کارشناس ارشد، در دانشکده علوم اجتماعی تهران
۳. حاجلری، محمد، (۷۳)، بررسی پدیده فرار مغزها، پایان نامه کارشناس ارشد، در دانشکده علوم اجتماعی تهران
۴. افروغ، عماد، اینجا خبری نیست، آیا غرب خبری است؟، روزنامه روز و روز گاری، ۷۹